

ברצוני לתרום לדיוןכם עדות אישית. לשון ריחוק והכללה שכה הורגלנו בה מעמידה לעתים את המעיד ובשעור מה את השומע — במבוכה. כשלעצמי, עודני מאמין, שכל עניין רוחני אמיתי — מן הראוי שיתמצה בפריומה האישית. ולגופו של דבר: אנסה לשרטט את התוואי ואת החתחתים שלי ושל בני דורי שעצבו אותנו כדרך שעיצבו; לא בכרוניקה אדבר אלא במראות ובמאורעות שלשו בנו כבתוך חומר רך.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה היינו כבני שבע שמונה, הורינו כבני שלוששים. מה אגרנו בשנים המעטות, השלוות באופן יחסי, שלפני המלחמה. לכאורה, לא כלום; ואף על פי כן — כבר הכל נאגר. ראש לכל המשפחה. באמצעותה היינו בעיר ובכפר, בחנויות דלות ובבתי עסק מפוארים. המשפחה הרי היא ההיסטוריה היהודית בועיר אנפין; בה נמצא: שרידי מאמינים, מאמינים שבשיגרה, מתנכרים שבהסח הדעת, מתנכרים שמדעת, משומדים להנאה ומשומדים להכעיס. כל שנופץ במרוצת מאה השנים האחרונות — היה מיוצג בה. אנארכיסטים וקומוניסטים, ציונים ובונידים-טים. וככל שהמשפחה ענפה יותר הפיצול רב יותר.

ההתבוללות לבני דורי לא היתה עוד משאלה אלא אורח חיים, אם מותר לומר כך. אמנם כמה שרידים תלושים של הווי יהודי עוד פרסו, אך היו אלה אברים מודוללים שלא דבקו עוד לחיים. הועיר בורגנות היהודית ראתה את בניה חופשיים מהמורשת העתיקה ומועמדים פוטנציאליים לעם-קים גדולים, רפואה, עריכת דין והנדסה. תועלת עצמנו ותועלת הרבים נכרכו כאן בכפיפה אחת. באורח המחשבה של הזעיר בורגנות, כאז כן עתה, לא היה מקום רציני ליהדות. היהדות נתפסה כאנכרוניזם שקשה להיפטר ממנו, ויש להקצות לה, בליט בריה, זווית זעירה בחיים.

הסבים עוד קיימו מצוות אך לא היה בכוחם להשרות אמונה. לכל היותר דרך ארץ שבנימוס. הם ראו כמו עיניהם את התמוטטותן של החומות ולא האמינו כי בידיהם לשנות דבר. עצבותם, אם חשתי אותה אל נכון, לא של קשישים היתה אלא של מובסים. לא עוד ויכוחים, טענות — וטענות-שכנגד אלא השלמה נוגה. היו גם סבים רוגזים אך הללו לא עוררו בנו אלא מה שמצוי בכל מתבולל למחצה — איבה למורשתו.

ההתבוללות כבר עברה, אם כן, בירושה. איש כבר לא טרח להצדיקה או לשלול אותה. היא היתה כמובנת מאליה.

השואה שירדה פתע, צררה אותנו אל תוך עמקי הסבל ללא הבחן, מאמינים ומתנכרים. לנו, הילדים, היה זה אולי קל יותר. סבלנו היה פיזי מעיקרו ולא היה כרוך בחשבונות נפש. לגבי הורינו היה זה איבוד עולם. כל אמונותיהם כמו נהפכו בין יום. לא נותרה אלא העיירה היהודית. "הסוד" היהודי שכבר לא היה קיים או הבהב במעומעם, נערטל פתע מכל לבושי ונתבע למיצוי הרגש והדין.

התגובות רבות היו ושוונות: האשמה והאשמה עצמית, הוודאות מחודשת והתרחקות בוטה. הסבל הזה לא היה מנת חלקנו. אנו ספגנו אותו בעקיפין. ומכיוון, ששנים עמדנו בגבול הדק הזה שבין החיים והמתים, נספגנו בנו יסורי הנפש של הורינו לא על דרך הדיבור הישיר אלא העיון אלא בביטויי הגוף האלמים, שנכרכו בהם הרעב והאשמה, הקור והשנאה העצמית. בבוא היום, משבאנו לברר לעצמנו מה נאמר לנו ברגעי הפרידה המרים, לא ידענו למה אנו נתבעים.

להציל אותנו זה היה ראש דאגותיהם. לא היה גבול להס-תכונתם. הפשר של חיהם היינו אנו; כבר אז בחיפון ובמנוסה, בראותנו כיצד הם מחרפים נפשם למצוא לנו מקום מבטחים, ידענו — כי בחרוף נפשם על סף התהום, הם מצוים לנו לא רק את החיים אלא את הפשר האחרון של קיומם הם.

את הפשר הזה אנו מנסים כל העת לפתור. מיד אחרי המלחמה, על החוף הפרוץ של איטליה, ישבנו קבוצת ילדים באחד המבנים הארעיים של הג'וינט. היה ערב והאור העמום של הפרוזדור האיר אותנו ואת הווייתנו הנבוכה שלאחר השחרור; ואז הפתיע אותנו אחד הנערים באומרו, כי מכאן ואילך הוא יהיה קומוניסט. הוריו קומוניסטים היו ורצונו ללכת בדרכם. זוהי גם חובתו. אחרים הביעו משאלות אחרות. חיש קמו לתחיה מלים מן האוצר הישן. כאן נבטו ניצניה הראשונים של התודעה. כאן לראשונה חשנו, כי המלים שהורישו לנו אבותנו עוד רהטות בנו.

על אותו חוף פרוץ מצאנו ילדים שנתגלגלו מפולין. להפ-תעתנו, היה בהם מידה רבה של אמונת אבות. הם היו מצטרפים בפשטות אל המנינים המעטים שנאספו בערבים. לפעמים היית מוצא נער מתפלל ביחידות. לנו זה נראה כפלא שלעולם לא נשיגו.

על בסיס דברים שנאמרו.

אני חוזר אל המוקדם, אל עולמם של הורינו, אל האינטלי-גנציה היהודית שבין שתי המלחמות, שדתם היתה האמונה באוניברסאלי, וביטויים: פוליטיקה, ספרות ומוזיקה; על יהדותם; לא הירבו לדבר, ומה שדובר לא לבב את הנפש; אם עולות במוחנו עתה ביטויים של סלידה, הרי הן קשורות בהערות אגב שנאמרו על יהודים ויהדות, משום שזונתם ננעצו בזכרוננו. שנים נקפו עד אשר הבנו כי גם הם חיפשו דרך אל עצמם, התהפכות שנתגלגלו בהם היו לעתים כגלגול מחילות אל עצמם.

הכל נהפך בין יום; אנו הוגלינו תחילה אל הגטאות ומשם אל תחנות הרכבת. בבהלה הגדולה של דוחק ורעב אבדו המלים ונמחקה המחשבה. את השתיקה המרה הזו עוד הספקנו לקלוט בטרם הופיעה היד המפרידה.

מכאן ואילך היתה הבדידות מנת חלקנו. מי ביערות ומי במגורים ומי אצל איכר רודן, שהיה נוהג בך כבעלי החיים של ביתו. חיש למדנו כי את סוד יהדותנו עלינו להצפין באופן ששום תג לא יוכר בנו. האינסטינקט לחש לנו, ככל שנצפינו יותר ירבו סיכויינו לחיים. לאחזים האיר המול.

וכך בלא הורים, על גבי שדות עוינים וכר אנושי, גדלנו כדרך שגדלים בעלי חיים: בכניעה ובאימה כמוסה. אינ-סטינקט החיים הינחה אותנו ואנו נשמענו לו. פעמים מדמים אנו להאמין כי רק בזכותו נשארו בחיים. בין היערות והכפרים חשנו את סוד קיומנו, או דומה נקשר אותו חיבור קשה בינינו ובין הבהוב הלוחך של "הסוד". ידענו "הסוד" הזה עושה אותנו מטרה לכל יד וגרון אך בלעדיו היתה קיומנו שפל עוד יותר.

"הסוד" הזה, חומנו היחיד, היה מקלט לכל עליבותנו. שם הצפנו את ביתנו ואת קלסתר פניהם של הורינו. פעמים היינו בתוך "הסוד" כאל תוך קבר מתוק. וכך זימן לנו גורלנו כניסה מוקדמת וקשה לא רק אל פנימיותנו אלא גם אל עולמם של הורינו, שנשרו פתע מאיתנו, והשאירו אותנו בחלל עויין של טבע-פרא וגויים.

יהדותנו נעדרת, אם כן, כל רקע סוציאלי. אין לומר כי מה שספגנו בבית לא טבע בנו עקבות; אך מה שבא לאחר מכן היה כל כך מעוצם וכל כך הולם — והטביע בתוכנו

זלדה דושיח

העוף הזקן שָׁמַע
נְהִי נִכְלָם
מוֹרָךְ מִכָּל בּוֹדֵעַ
אֶת בְּכִי מִכְרוֹת הַנְּהָב:
אֵיךְ נִשְׁתַּק עִם הַשֶּׁשׁ
הַבְּהוּבִים
אֵיךְ נִצְנַח לָהּ
בְּנִיצוּצוֹת —
הָלֹא מִפְרִידוֹת בִּינֵינוּ
אֶלֶף דִּיטוֹת שֶׁל עֶפֶר,
אֵיךְ נִשְׁתַּלֵּם זֶה בְּנֶה.

גם את הזיכרון החם. כל העת ידענו, כי יהדותנו היא לא רק סוד אלא גם אסון. והיו רגעים שבלבנו חרפנו את גורלנו, גורל נרדפים על לא חטא בכפם. וברגעים של חולשת הדעת גם פנינו לו עורף.

המורשת של המתבוללים והיקיצה ממנה — הן שעיצבו אותנו כיהודים; וזה מטווה של זכרונות וסלידות, רגשי אשמה והתחייבויות, שמעולם לא העזנו לתת את דעתנו עליהם לעומק. לאמיתו של דבר, איבה ואהבה הכרוכים זה בזה ללא הפרד. מכאן יובן החשד שלנו לכל ביטוי אידיולוגי המבקש למצות בפשטות מסכה סבוכה זו. אני יודע, כי החיים לעתים תובעים מלה מנחה, מצוי ולקח; כשלעצמי, העדפתי לחיות את המכלול על כל מרכביו מאשר להשתעבד לנוסחה זו או אחרת.

שנות הסבל נקפו ובי-1944 שחררו אותנו צבאות ברי-ת המועצות. היינו בני שתיים עשרה. שנות המלחמה הארוכות עיצבו לנו פנים, קומה והעוויות; אך בעיקר אורח תחושה ואורח מחשבה. ראש לכל חשד ואי אמון בכל. החל מחפץ תמים וכלה באנשים. אויב טמון בכל. אין לך אלא להישמר מפגיעתו. אצל אחדים הגיעה תחושה זו לכדי כפייה ושלטון מוחלט. זכור לי נער אחד. ששנות המלחמה עיצבו לו תנועות גמישות ועגולות כשל בעל חיים קושב. לא היה נוגע בחפץ אלא אם התבונן בו ארוכות. כך ודאי דרכו אנשים על גבי האדמה אחרי המבול.

אלו היו התחושות. מעל להן צמחה הספקנות. כל אמונה וקביעה ישנה נתקלה בספקנות שלנו. אמונת הורינו בקידום האדם והחברה אבדו לנו ללא השב, ממלא אמות המידה לטוב ורע, תרבותי ופרימיטיבי, אנושי ובלתי אנושי. שדים רבים מדי ראינו מכדי להימכר לאמונה זו או אחרת.

אמונת הורינו אבדה לנו ושערי האמונה הדתית היו נעולים בפנינו. ובאין אמונה חיפשנו דרך אל הספרות. מובן הספרות היהודית תחילה. הפגישה היתה קשה. עתה הבנו לראשונה כי כלי הנפש שלנו שוב אין בכוחם לקלוט את הנורמלי כנורמה. לנו היתה בידועין ובלא יודעין נורמה אחרת, אפוקאליפטיקה. הביטוי האמנותי, גם המעורר, נראה לנו כמין רפרוף על גבי השטח העליון של החיים. הסוד שלנו לא נפקח כלפיו, ולא עוד, הפגישה הראשונה שיירו בנו מרירות של חוסר אונים: כל שעבר עלינו יטמן בנו לעול-

מים, בלא זעקה ובלא ביטוי. היינו מלאים. מלאות מעיקה שאין בה פשר. לא מעטים פנו אל המסחר הגדול, אל הבידור — אך לא אל עצמם. הנסיון להבין, לבטא, לעצב נראה לא רק חסר שחר אלא מגוחך בפרטנוזיה. אילו אפשר היה לשתוק, שתיקה פנימית, היה זה הולם אותנו ביותר. היתה זו כמובן אך משאלה. הנסיון לומר משהו לא הרפה מאיתנו גם ברגעים הרדומים ביותר; אך כל שעלה בידינו לומר לא היה אלא גמגום. חמור יותר, מלים מן האוצר הישן. וממלא הזיוף. רק לימים הבנו כי בלא מלים חדשות ונעימה, לא ייאמר דבר.

העזרה. באה ממקום שלא ציפינו לה, מאיש שלא היה בשואה, אבל את הבלוהות כבר חזה בימים השלוים של הממלכה ההבסבורית השוקעת, הרי הוא היהודי פראנץ קפקא. אך נגענו בדפי "המשפט" לא הירפתה מאיתנו התחושה, כי הוא היה עמנו בכל גלגולנו. כל שורה אמרה אנתנו. בשפתו של קפקא מצאנו מצד אחד את החשד ואת הספקנות ומאידך את הכיסופים החולים לפשר. קפקא החזיר לנו פתע את המלים. אלמלא קפקא ספק אם היה בכוחנו להעלות מן הנבכים אפילו מלה אחת. מבחינתנו, הוא לא רק היה מורה אלא גואל. המחשבה, שאין אנו בודדים בנסיון שלנו, לא רק הקלה עלינו אלא הכניסה אותנו אל המעגל הרחב של הסבל הרוחני.

הורינו שרויים היו בסכסוך עם מורשתם. אנו נולדנו על גבו; אך עקב המאורעות השוקעים, הוסטנו מתוכו ושוב לא נותר בנו מסכסוך זה אלא כמה ביטויים של סלידה, שעברו אלינו בירושה. אין לומר כי סלידה זו לא נספגה בנו, אך מעבר לה חשנו ועודנו חשים, כי בלא מקור חיוני זה, חיינו ישארו תמיד על גבי השטח העליון של התודעה הקולקטי-בית היהודית.

לנו לא היה באפשר לשוב אל האמונה, לא כל שכן למגלמיה הפורמליים, אבל הצימאון לכל גילוי ספיריטואלי שבמורשת היהודית נהיה למעין תשוקה שביום יום.

יהדותו של קפקא סמויה מן העין; אפילו ביומנו, ששם הרשה לעצמו דיבור גלוי. פרשניו הקרובים של קפקא שהיו גם חבריו, חורוים ומרגישים כי קפקא יהודי היה לא רק במוצאו אלא גם באורח מחשבתו. כיסופיו למטפיזי אינם אלא פנימיותו היהודית. הנתב הנפתל אל "הטירה" אינו אלא זעקת מעמקים אל הפשר. הנאשם הרגיש והקושב ק. הוא כל כך יהודי עד שלעתים נדמה, כי ההפשטה של שמו אינה באה לציין כוליות האדם אלא להסוות את מקורו היהודי. מה אמת בגירסה זו. על כל פנים כך היא נתפרשה לנו. עתים אנו משלים עצמנו כי רק לנו, שהוטלנו ממעמקי ההתבוללות אל השואה, נהירים פרוזדוריו המעוקלים של קפקא. אם קפקא הקנה לנו מלים, טון ודרכי ביטוי, הרי המיסטיקה היהודית ובעקבותיה החסידות — מושגי שתייה באומרי מיסטיקה, אין כוונתי למקור עצמו אלא לאותו מרחב שפרשו לפנינו מ. בובר וג. שלום. אלמלא תיוכם ספק אם היינו מגיעים למעין הגדול הזה. כשם שאצל קפקא הרגשנו את הנהייה של היהודי המתבולל אל עצמו ואל נבכיו הנסתרים, מצאנו במיסטיקה שפה רליגיוזית שתאמה יותר מכל את נסיונו ואת השגותינו. "השבירה", כוחות הרע שנוצרו, הדמונים המתגרים, הניצוצות התובעים את תיקונם. קירבה של ממש חשנו לשפה זו. התירגום, כמובן, היה סובייקטיבי מאד אך האימפקט היה לאורך ימים.

וכל שיקר היה לקפקא נהיה יקר גם לנו: החוג הפרגאי, הכיסופים ליהודי מורת, לתיאטרון היהודי, רצונו של קפקא לעלות ארצה, סלידתו מן הזעיר הבורגנות היהודית, חיפושיו אחר יהדות אחרת, ספיריטואלית. כל הגלוי והסמוי שבו, היה לנו מורה דרך. דרכו גם ניסינו לאמץ את המקור היהודי, הספיריטואלי מעיקרו.

האם היינו אנשים בעלי תפיסה רליגיוזית מפורשת? אני מסופק. אי-ודאות ותחושת אבסורד הן אמנם תחושות הע-שויות בתנאים מסויימים להוליד לאמונה, אך לרוב אמונה אינדיבידואלית, אנארכיסטית.

הכורח לשוב אל עצמנו, אל מקורות היניקה של אבותנו מקורו בהתחייבות שבנסיון העבר שלנו. הכורח הזה הוא לנו דחף שביום יום, אך הכורח הזה לא הוביל אותנו אל הדת המוסדית. זו נראתה לנו תמיד שבעה ובלכתית. אם חיפושיו של קפקא מתפרשים כנתיב המוביל אל החלל הרליגיוזי, הרי עמדה זו קרובה לנו קרבת בשר. מעבר להם לא הרחקנו. היו שנים שהאמנתי כי נסיון השואה יישנה אותנו כליל, אך ההלם כנראה היה עז מדי, הפצע עמוק מדי, וכלי התודעה רפים כדי לחולל את המטמורפוזה.

אחרי המלחמה שוטטו על חופיה הפרושים של איטליה קבוצה של יהודים. הם סירבו להשתכן בצריפים התפרנסו מעבודות עונתיות בכפרים. החיים תחת קורת גג, מוקפים אביזרים ביתיים ושקועים בריפת בצע, נראו להם אחרי השואה, לא רק כאבסורד אלא הסכמה אילמת לאותה אשליה שבתרבות, שהעלתה מן הנבכים את הדמונים האפלים ביותר. הם ביכרו את הנדודים על פני הנוחות הזעיר בורגנית. היה זה כמין פרוטסט אולי גם רמז לאורח החיים הראויים לנו ביותר אחרי השואה.

חודשים אחדים עשיתי במחיצתם. הטלטול בעגלות הרעועות לאורך החופים החמים, המזונות הפשוטים, הרגליים היחפות, השינה תחת כיפת הרקיע, השהיות, השקיעות והשתיקות, זכורים לי כדמדום של חוויה רליגיוזית, שאינה משה ממני גם עתה.

על אותו חוף ארוך נפלגו פליטי השואה. מי לניתוק ולהת-כחשות ומי להיצמדות לכל שריד וזכר יהודי. הרצון לברוח מעצמך ומגורלך והרצון להידבק בכל זכר שימשו בערבוביה קשה.

איני בא לדון איש. אך זאת ייאמר: מי שבחר ועלה לארץ ישראל ביקש לשקם לא רק את גופו